



**Т.М. ЮДЕНКО,**

суддя судової палати у кримінальних справах  
Апеляційного суду м. Києва  
(Науковий керівник професор В.Т. Маляренко)

## ВДОСКОНАЛЕННЯ ПАСПОРТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ЗАХІД ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

**Ключові слова:** світова криза, кримінальні наслідки, торгівля людьми, незаконна міграція, підробка документів, паспорт, заходи протидії.

Світ переживає другий етап фінансово-економічної кризи, наслідком якої є такий масштаб спаду світової економіки, що найнебезпечніший фінансовий шок, отриманий ринками у 30-х роках минулого сторіччя, вже не видається таким страхіттям, як про те писали, а лише підтверджує висновки експертів про закономірність розвитку світової економіки, коли після бурхливого розвитку вона вступає у періоди свого значного спаду.

Як довго триватиме криза, чим закінчиться і чи буде у неї ще й третій етап, передбачити важко, але очевидним є одне, що в ряду її негативних наслідків значне місце займуть наслідки кримінальні. Така вже історія людства, що кожна соціальна, політична або економічна криза не минається без кримінального сплеску. А все тому, що в умовах будь-якої кризи тими ж вражаючими темпами зростають соціальна нерівність, злиденність та зuboжіння народу.

Через скорочення об'ємів програм з надання міжнародної допомоги у боротьбі та подоланні наслідків вируючої на сьогодні фінансової кризи, катастрофічною може стати проблема нестачі продуктів харчування, прісної води, медикаментів тощо, про що вже заговорили світові ЗМІ.

На цьому ґрунті легко можуть спалахувати як внутрішньодержавні, так і міждержавні конфлікти та війни, а це прирікає світ на міграцію неконтрольованих масштабів, яка вже розпочалася у країнах Близького Сходу та Африки і яка напевно має незаконний характер, тобто може здійснюватись без належного оформлення відповідних документів, а у переважній більшості може мати кримінальний характер, супроводжуватиметься вчиненням торгівлі людьми з метою використання їх у збройних конфліктах, злочинній діяльності, використання праці у тому числі в умовах, подібних до рабських, сексуальної експлуатації та використання в порнобізнесі, а також торгівлі людськими органами та тканинами в медичних цілях.

Така ситуація як ніколи потребує «прогностичних розрахунків кримінальних наслідків кризи в кожній окремій державі»<sup>1</sup>. Через безвихідь існування, відсутність мінімальних коштів для проживання (понад 1 млрд людей у світі живе за межею бідності) та з інших причин, жертвами торгівлі людьми у світі стає все більше людей.

<sup>1</sup> Конференція ОБСЄ по проблемі торгівлі людьми щодо консолідації міжнародних зусиль у боротьбі з транснаціональною злочинністю в умовах глобальної кризи (вересень 2008 р. м. Гельсінки).

За даними Всесвітнього банку, кількість людей у світі, які живуть менш ніж на 1 долар США на день, у порівнянні з 1985 р. збільшилася у два рази (з 600 млн до 1,2 млрд людей у 2005 р.). На теперішній час 2,6 млрд людей у світі живуть менше ніж на 2 долари США на день і таких людей через 15 років по всьому світі буде вже 3,5 млрд (і це без урахування наслідків кризи). Найгірше становище склалося в Африці. До відсутності грошей у населення цього континенту додаються проблеми постійних міжетнічних конфліктів, нестачі прісної води та продуктів харчування через невинний наступ пустель, а тому є цілком зрозумілим, чому світ очікує на міграційний вибух, ознаки якого крім Близького Сходу, Південної Африки та Середньої Азії, спостерігаються вже і в Європі, і на пострадянському просторі, і в США.

Нелегальні міграційні потоки завжди привертали увагу кримінальних структур, які використовують та перетворюють незаконну міграцію у торгівлю людьми, і ці процеси нерозривні. Управління ООН у справах біженців у 2009 р. заявило про те, що Середземне море стало шляхом для десятків тисяч африканців – шукачів притулку у Європі, які рятувались від насильства та переслідувань у своїх країнах, майже половина з яких прямувала до Італії та Мальти транзитом через Лівію. Іншим маршрутом переправлення людей, що намагаються залишити батьківщину в пошуках кращого життя, є Аденська затока. Десятки тисяч мешканців Сомалі, Ефіопії та Судану вдаються до послуг контрабандистів, щоб потрапити на Аравійський півострів кількість бажаючих щороку зростає більше ніж на половину) [2].

Необхідно врахувати і так звану внутрішню торгівлю людьми, яка відбувається в межах держави. Через посилення мір міграційного контролю внутрішня торгівля людьми стає все більш масштабною і це відбувається не лише у нашій країні та сусідніх Росії з Молдовою, а й у межах Європейського Союзу.

В Україні не зменшується кількість виявлених фактів торгівлі людьми та злочинів, тісно з нею пов'язаних: незаконного перетинання та переправлення осіб через держаний кордон, втягнення і організація заняття проституцією, створення або утримання місць розпусти та звідництво, ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографії, у тому числі щодо неповнолітніх, втягнення їх у жебрацтво, поширення наркотиків тощо. Разом з тим, це досить умовно відображає зусилля правоохоронних органів у боротьбі з торгівлею людьми.

Додатково необхідно враховувати кримінальні справи, порушені за фактами незаконного заволодіння паспортом або іншим важливим особистим документом будь-яким способом (викрадення, привласнення, вимагання тощо); підроблення документів, їх використання або збут; корупційні злочини, пов'язані із зловживанням владою або службовим становищем, особливо вчинені працівником правоохоронного органу; службовою недбалістю таких осіб; одержанням ними хабара; за фактами організації незаконної міграції з метою торгівлі людьми, насильницького донорства з метою продажу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, насильницьких (сексуальних) дій щодо жертв торгівлі людьми.

Переважає більшість постраждалих, які потрапили у тенета міжнародних (транснаціональних) організованих злочинних угруповань, що «спеціалізуються» на торгівлі людьми, є жінки та діти, втім Міжнародна організація з міграції (МОМ) у січні 2009 р. оприлюднила дослідження, яке було присвячене торгівлі хлопцями та чоловіками. В доповіді МОМ головну увагу приділено торгівлі чоловіками з України та Білорусі. На ці дві країни відповідно припало 28% і 17% усіх жертв торговців «живим товаром чоловічої статі».

Проблеми безробіття, гендерної нерівності, насильства в сім'ях, наявність безхатніх та безпритульних громадян, у

тому числі дітей, позбавлених батьківської опіки та піклування тощо, – все це створює умови для торгівлі людьми, а саме пошуків шляхів працевлаштування за кордоном, користування послугами сумнівних шлюбних та туристичних агентств, невиправданої довіри до шахраїв. Нерідко через неналежне виконання функцій держави з піклування дітьми, які знаходяться в дитячих будинках, ці діти під приводом усиновлення (удочеріння) стають жертвами торговців людьми з метою трансплантації їх органів або трудової експлуатації.

Як бачимо, існує безліч різноманітних соціальних, економічних та кримінологічних факторів, які сприяють торгівлі людьми, виходячи з чого можна впевнено стверджувати, що й у профілактиці вказаних посягань можуть відігравати важливу роль не лише спеціалізовані державні та муніципальні органи, а й ті, які не відносяться до правоохоронних суб'єктів, а тому на сьогодні як ніколи перед українськими законодавцями, вченими та практиками постала проблема вирішення питання з розробки і втілення у життя (з урахуванням накопиченого власного досвіду та досвіду інших країн, передусім європейських), такої життєздатної системи заходів, щоб вони своєю направленістю попереджували злочинність в країні та підвищували ефективність роботи з виявлення злочинців.

Дієва система заходів в умовах глобальної кризи повинна принаймні стримувати очікуваний сплеск злочинності, яка за точним визначенням О.І. Александрова, є «масовим вирішенням людьми своїх проблем з порушенням кримінальної заборони» [1, 43].

Очевидно, що одним з дієвих заходів подолання вказаної проблеми є **вдосконалення паспортної системи**, введення порядку видачі паспортів, які мають найвищу ступінь захисту. Паспортна система – система державного обліку, контролю та регулювання переміщення населення за допомогою паспортів. Її основними функціями є видача паспортів і реєстрація осіб,

що дозволяє вести відповідний статистичний та персональний облік населення.

Паспорт (від франц. passeport спочатку запроваджувався як дозвіл на відплиття, від pas – прохід і port – гавань). Сьогодні це офіційний документ, який посвідчує особу власника та підтверджує його громадянство. Паспорт існував ще у римській імперії, легіонери якої мали дві з'єднані між собою бронзові пластини, запис на яких посвідчувався військовою печаткою. У Єгипті, який римляни ізолювали від світу, для відплиття морем, окрім паспорта, необхідно було мати дозвіл і документи про сплату мита. За наявності дозволу, але без паспорта, у винного відбирали третину майна, а якщо він вивозив рабів без документів, то забиралося усе майно.

Втім законодавчо паспорт і паспортна система набули свого розвитку після рішення англійського парламенту, підписаного королем, а найстародавніший паспорт, що зберігся до наших днів, виданий у 1641 р. У Німеччині в XV ст. паспорт вводиться для того, щоб відрізнити чесних мандрівників (торговців та ремісників) від численних розбійників і жебраків, що мандрували Європою. В XVI ст. з'явилися паспорти для протидії дезертирству (Militärpass), чумні (Pestpass) для мандрівників з країн, де виникли її осередки, а також особливі – для євреїв – ремісників та інші.

Перші заходи паспортизації в Росії припадають на «Смутные времена», коли Указом царя Петра I від 30(10) жовтня 1719 р. вводяться «проїзні грамоти». Згідно з Указом особи, які не мали грамоти, визначались як «лихые люди» або злодії. За Миколи I у 1826 р. губернаторам Російської імперії були передані циркуляри з вдосконалення порядку видачі паспортів у виді паперового аркушу, який нагадував смужку. Розпорядженням імператорської влади від 1(13) травня 1844 р. російським підданам по досягненню ними 25-річного віку для виїзду за кордон видавався паспорт за плату (виключення становили ті, хто виїжджав за кордон на лікування, для

отримання спадщини, підвищення кваліфікації у ремісництві та торгівлі, для поїздки з батьками чи вихователями, а також жінки, що їхали з чоловіками).

В Радянському Союзі Декретом ВЦВК від 25 червня 1919 р. вводиться обов'язкова видача паспортів, а постановою ЦВК та РНК «Про встановлення єдиної паспортної системи в Союзі РСР та обов'язковій прописці паспортів» від 27 грудня 1932 р. усі громадяни колишнього Союзу у віці від 16 років зобов'язувались мати паспорти (крім селян). У 1976 р. вводиться паспорт нового зразка, який повинні були мати всі без виключення радянські громадяни, які досягли 16-річного віку [7, 141].

То чому саме цей документ, а не будь-який інший, дотепер зберігає таке значення для суспільства та відіграє важливу роль у попередженні торгівлі людьми? Для цього необхідно звернутись до судової практики з розгляду кримінальних справ, пов'язаних з торгівлею людьми, під час яких досить часто встановлюються обставини, коли злочинці, відібравши у своїх жертв паспорти та свідоцтва про народження і добре знаючи про їхній дійсний вік, в т.ч. неповнолітніх, надто легко отримують в паспортних відділах системи МВСУ паспорти на вигадані анкетні дані (відповідно неповнолітнім змінюють рік народження), за якими їх потім переправляють до країн СНД, зокрема в Росію та інші країни світу для продажу.

Так, у справі по обвинуваченню М., П. та Р. за ч. 2 ст. 149 КК України («Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини») розглянутій Королівським райсудом м. Житомира, потерпіла повідомила, що злочинці «владнали усі питання з документами та перетином кордону», а саме неповнолітнім були видані паспорти зі зміненими даними. Перед кордоном особа, яка переправляла живий товар до Російської Федерації, попередила потерпілих про те, що прикордонникам треба говорити, що вони їдуть з родичкою. Втім при перетині кордону їх ніхто ні про що не

питав і вони безперешкодно скористувалися підробленими паспортами.

Вироком Малинівського райсуду м. Одеси засуджено С., який створив злочинне угруповання для підбору людей на території Молдови з метою їх незаконного переміщення через державний кордон для подальшого продажу. За підробленими документами злочинці переправляли потерпілих до України, де в м. Києві організатор злочинної групи надавав їм підроблені паспорти з анкетними даними на інших осіб, забезпечуючи подальше переправлення живого товару до Ізраїлю. Потерпілим рекомендувалось ретельно вивчити нові дані свого паспорта разом з легендою про мету в'їзду в країну. Так, неповнолітній дівчині Д. був виготовлений паспорт громадянки Молдови на ім'я Л., з яким вона прибула до м. Києва. Тут особа, матеріали щодо якої виділені в окреме провадження, незаконно придбала паспорт на ім'я громадянки Росії і підробила його, переклеївши у ньому фотокартку неповнолітньої громадянки Молдови. За підробленим паспортом громадянки Російської Федерації, виготовленому в Україні, потерпіла безперешкодно придбала квитки на рейс «Одеса – Тель-Авів» та прибула до Ізраїлю. І лише міграційна служба аеропорту Бенгуріон встановила підробку, паспорт був вилучений, а затримана повернута до України.

У вироку Ленінського райсуду м. Севастополя щодо засудженої С., яка переправляла неповнолітніх до Російської Федерації з метою сексуальної експлуатації, зазначено, що «була досягнута домовленість з провідниками поїзду «Севастополь-Москва», яким за забезпечення безперешкодного перетину кордону платили по 40 доларів за кожную дівчину».

Ще одна теза з вироку: «У зв'язку з тим, що Р. та Л. раніше були депортовані з Туреччини і їм був заборонений в'їзд до цієї країни, а М. була неповнолітньою, а отже, закордонні паспорти у встановленому офіційному порядку оформити та отримати не видавалося можливим, вони були забез-

печені підробленими паспортами, оформленими на інші прізвища... з якими вони були переправлені до Туреччини». Спосіб підробки був досить простий «за допомогою ножа або ножиць Р. знімала захисну плівку, що покриває сторінку паспорта з фотокарткою, а потім за допомогою того ж ножа відривала фотокартку, а на її місце клеїла нову, після чого захисну плівку повторно наклеювала на сторінку паспорта». На момент виявлення і вилучення речових доказів на столі знаходилось біля десяти паспортів.

Наступний приклад: неповнолітня С. перетнула кордони України і Об'єднаних Арабських Еміратів за фальшивим паспортом, виданим на ім'я Айши Аюмівни. Під час обшуку в м. Дубаї в квартирі, де примусово утримувалась група дівчат з метою сексуальної та іншої експлуатації, було вилучено декілька десятків підроблених паспортів громадян України, підробка яких при перетині кордону виявлена не була.

Як свідчать матеріали кримінальних справ, підробкою документів не гребують навіть «чесні люди». Так, співробітники паспортної служби іноді сприяють організаторам злочинних груп, які спеціалізуються на торгівлі людьми, в отриманні паспортів за фальшивими анкетними даними. Вироком Слов'янського міськсуду Донецької області Ч. засуджена за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 366 («Службове підроблення») та ч. 2 ст. 364 («Зловживання владою або службовим становищем») КК України, оскільки вона, працюючи на посаді старшої паспортнистки відділу паспортної та міграційної роботи МВС, на прохання «торговця людьми» без домової книги та заяв громадян у паспортах потерпілих вказала вигадану адресу, поставила штамп прописки, свій підпис та дату. На підставі підроблених нею документів потерпілі отримали закордонні паспорти і були відправлені до Греції для продажу з метою сексуальної експлуатації.

Узагальнення судової практики свідчить про те, що біля 30% осіб повернутих

із-за кордону після сексуальної експлуатації, не пристосувались до життя на Батьківщині, знову повертаються за кордон і навіть депортовані особи або засуджені у Туреччині за заняття проституцією повертались туди знову за підробленими паспортами.

Комплексна програма протидії торгівлі людьми на 2002–2005 рр., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 червня 2002 р., яка набула свого розвитку на період до 2010 р. [5], передбачала посилення прикордонного контролю щодо осіб, які можуть стати жертвами торгівлі людьми, забезпечення обладнання пунктів пропуску через державний кордон автоматизованими комплексами прикордонного контролю, а також необхідними інформаційними матеріалами з попередження торгівлі людьми (п. 23).

Одним з пріоритетних завдань Державного комітету охорони кордону, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України визначалось регулярне інформування правоохоронних органів про факти затримання осіб під час незаконного перетину державного кордону, у тому числі за підробленими паспортами (п. 24).

Як зазначено в Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (Варшава, 16 травня 2005 р.), ратифікованої Верховною Радою України 21 вересня 2010 р. [4, 31], кожна сторона вживає таких заходів, які можуть бути потрібні для того, щоб: а) забезпечити таку якість проїзних документів або посвідчувальних документів, виданих нею, щоб ними не можна легко зловживати і їх не можна легко підроблювати або незаконно змінювати, дублювати або видавати; б) забезпечити достовірність і безпеку проїзних або посвідчувальних документів, виданих Стороною або від її імені, і запобігати незаконному створенню та видачі їх (ст. 8).

Так само Конвенція (тепер вже як норма прямої дії) передбачає, що Сторона на запит іншої Сторони відповідно до свого національного законодавства пере-

віряє в обґрунтовані строки легітимність і дійсність проїзних або посвідчувальних документів, виданих або ніби виданих від її імені і які підозрюються у використанні для торгівлі людьми (ст. 9).

У відповідності до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», суб'єкти, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, зобов'язані сприяти забезпеченню ефективного прикордонного контролю, контролю за видачею документів, які посвідчують особу, та проїзних документів з метою попередження їх фальсифікації, підроблення або незаконного використання (п. 3 ст. 8) [3].

Після успішної зміни положень національного законодавства щодо криміналізації всіх форм та проявів торгівлі людьми, представники ОБСЄ в Україні надають експертну та технічну підтримку міжвідомчій робочій групі, що працює над розробкою проекту комплексного закону про протидію торгівлі людьми, оскільки термін дії чинної програми добіг кінця у 2010 р.

Так, з метою надання допомоги українським інституціям у більш ефективному вирішенні проблеми торгівлі людьми представники ОБСЄ в Україні проводять заходи, спрямовані на підвищення потенціалу працівників правоохоронних органів, прокурорів, суддів, юристів, медиків, працівників соціальних служб, консульських установ, ЗМІ та громадських організацій, на підвищення ефективності заходів з попередження торгівлі людьми та притягнення злочинців до відповідальності; визначення прогалин і вдосконалення правового регулювання криміналізації торгівлі людьми.

Такі зусилля докладаються задля підсилення переслідування торговців людьми шляхом реагування на останні тенденції злочинної діяльності та з метою застосування передових практик. Зокрема, проведення Україною і Польщею футбольного турніру Євро-2012 вимагає неабияких зусиль з боку правоохоронних органів України у запобіганні та протидії спро-

бам торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми під час підвищеного руху через кордони країни.

Євросоюз подбав про себе вчасно. Питання введення нових паспортів для громадян Євросоюзу стало одним із головних на засіданні міністрів юстиції країн ЄС у Люксембурзі, які дійшли згоди, що у закордонному паспорті громадянина повинна бути не проста, а цифрова фотокартка володільця, тобто такий електронний чип, на якому будуть зберігатись цифрові дані про характерні риси обличчя людини, наприклад, довжину носа, форму підборіддя та ін. Спеціальні прилади будуть зчитувати ці дані і порівнювати з даними при пред'явленні паспорта. Деякі країни Євросоюзу наполягають на внесенні до чипу закордонного паспорта ще й інших даних, наприклад, відбитків пальців рук. На загальну думку, введення більш сучасних паспортів, використання голографічного захисту для документів, які посвідчують особу, стане перешкодою для вчинення тяжких злочинів, у тому числі транснаціонального характеру.

Україна також має постанову Кабінету Міністрів від 3 липня 2006 р. № 895, відповідно до якої функції з реалізації державної політики у сфері розробки та виготовлення голографічних захисних елементів, державного контролю та координації діяльності державних органів у цій сфері, встановлення порядку виготовлення, обліку та проведення сертифікованих випробувань вказаних елементів, їхньої закупівлі для державних потреб покладені на Міністерство фінансів, а реалізація державної політики у сфері використання, ввезення голографічних захисних елементів, державного контролю та координації діяльності державних органів у цій сфері, встановлення порядку їх введення – на Службу безпеки [6]. Таким чином, залишилося лише дочекатись впровадження таких високозахисених від підробок паспортів.

Отже, з метою протидії «білому рабству» необхідно вдосконалити паспортну

систему (впровадити міжнародні стандарти, які пред'являються до закордонних паспортів), посилити контроль за видачею документів, які посвідчують особу, посилити відповідальність посадових осіб за вчинення злочинів, пов'язаних із службовим підробленням та ін., провести

відповідну роботу із співробітниками правоохоронних органів з метою підвищення їхньої поінформованості про положення діючого законодавства та тих соціальних наслідків, які створюються через його порушення.

### Список літератури:

1. *Александров О.І.* Кримінальна політика та Кримінальний процес в російській державності / О.І. Александров. – М., 2003. – 197.
2. Дані УВКБ Йємену [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.un.org](http://www.un.org).
3. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638–IV // *Голос України*. – 2003. – № 77 (від 22 квітня 2003 р.; зі змін. та допов., внесеними Законами України від 31 травня 2005 р. та 15 грудня 2006 р.).
4. Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми» від 21 вересня 2010 р № 2530 // *Відомості Верховної Ради України*. – 2011. – № 5.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року» від 07 березня 2007 р. № 410 // *Офіційний вісник України*. – 2007. – № 18. – 718.
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 р. № 895 «Питання голографічного захисту документів і товарів».
7. *Чехович С.Б.* Паспорт // *Юридична енциклопедія*. – К.: Вид. «Українська енциклопедія», 2002. – Том 4.

### РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматриваются вопросы торговли людьми и незаконной миграции в условиях финансового кризиса. В статье также указываются пути преодоления этих преступлений через усовершенствование паспортной системы.

### SUMMARY

In this article questions about trafficking of humans and illegal migration in the conditions of financial crisis are examined. This article also determines ways of overcoming of these crimes due to improvement of passport system.

*Рекомендовано кафедрою кримінального та адміністративного права*

*Подано 01.04.2011.*